

Osmanlı Döneminde Kudüs

Uluslararası Kongre

Şam 22-25 Haziran 2009

Ş. Tufan BUZPINAR

Prof. Dr., Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

2009 yılı Kudüs için çok önemli ilmî ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir yıl oluyor. Bu yılda faaliyetlerin yoğunlaşmasında iki önemli husus belirleyici role sahip görünmektedir. Birincisi, Kudüs'ün 2009 Arap Kültür Başkenti olarak belirlenmiş olmasıdır. Bu çerçevede yapılan ilmî ve kültürel faaliyetler yıl boyunca devam etmektedir. İkincisi, İsrail'in Kudüs'teki Müslüman mirasını zayıflatma, hatta mümkünse yok etmek üzere uyguladığı veya en azından bu izlenimi doğuran -Harem-i Şerif etrafındaki kazı çalışmaları gibi- politika ve icraatlarından dolayı oluşan hassasiyet nedeniyle Kudüs'ün Müslüman kimliğini vurgulayan faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, İsrail'in son Gazze saldırıları ve bu saldırılar sırasında binlerce korumasız insanın katledilmesi dikkatleri Filistin Meşalesi'ne ve bu meselenin en önemli unsuru olan Kudüs konusuna yoğunlaştırmıştır. Kamuoyunu bilgilendirmeye ve dikkatleri Kudüs meselesine çekmeye yönelik faaliyetlerin yanı sıra başlığı ve ilmî muhtevası bakımından dikkat çeken faaliyetler de gerçekleştirildi bu dönemde. Bunlardan biri, İslam Konferansı Örgütü'ne bağlı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) ve Suriye Kültür Bakanlığı tarafından ortaklaşa tertip edilen "Uluslararası Osmanlı Döneminde Kudüs Kongresi" idi ve Suriye Başbakanı Muhammed Naci Otri'nin himayelerinde 22-25 Temmuz 2009 tarihinde Şam'da gerçekleştirildi. Başlığı ve muhtevası dikkate alındığında kongre me-

kânının Kudüs olması gerektiği âşikâr olmakla birlikte tahmin edilebilir sebeplerden dolayı kongre Kudüs dışında yapıldı. Osmanlı döneminde Kudüs hakkında düzenlenen uluslararası bir kongrenin Kudüs dışında yapılabileceği en uygun mekânlardan biri elbette Şam'dır. Zira, dört yüzyıllık Osmanlı yönetimi boyunca Kudüs, 1872'de başlayan müstakil mutasarrıflık döneminin öncesinde çoğu zaman Şam eyaletine bağlı bir sancak statüsünde idare edildi.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Kudüs Kongresi, Suriye Milli Kütüphanesi (Mektebetü'l-Eded) konferans salonunda dokuz oturum halinde tertip edilmişti. Kongre, Suriye hükümetinden birçok bakanın yanı sıra IRCICA direktörü, Filistin başkadısı, Halep ve Şam piskoposlarının hazır bulunduğu, ulusal ve uluslararası birçok yayın kuruluşunun yoğun ilgi gösterdiği bir açılış oturumu ile başladı. Bu oturumda Kudüs'ün İslamî kimliğine vurgu yapıldıktan sonra İsrail işgalinin oluşturduğu problemlere, İsrail'in uzlaşmaz politikalarının doğurduğu tehlikelere, dünya barışı açısından Kudüs'te barışın sağlanmasının gereğine ve Kudüs'te bulunan kutsal mekânların hem korunması, hem de serbestçe kullanılmasının önemine dikkat çekildi. Ayrıca, büyük çoğunluğu IRCICA koleksiyonlarında yer alan 468 Kudüs fotoğrafından oluşan *Fotoğraflarla Osmanlı Dönem Kudüs* albümünün tanıtımı ile Kubbetü's-Sahra konulu belgesel bir film sunumu da gerçekleştirildi. Kongre sergi salonunda ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Kudüs'le ilgili önemli dokümanlardan oluşan bir belge koleksiyonu ile IRCICA koleksiyonlarında yer alan Kudüs fotoğraflarından bazıları sergilendi.

26 tebliğin yer aldığı dokuz oturumdan ikisi mimarî miras ve restorasyon çalışmalarına, diğerleri ise eğitim ve kültür kurumlarına, adalet ve vakıf hizmetlerine, siyasî tarihe, hat ve yazmalara, Kudüs su kaynakları ve ilgili Osmanlı vakıflarına, Harem-i Şerif'e ve nüfus, aidiyet meselelerine tahsis edildi. Kongrede tebliğ sunan akademisyenlerin çoğunluğu Türkiye, Suriye ve Filistin'den olmakla birlikte Harem-i Şerif mimarî tarihi üzerine uzman bir Batılı araştırmacı da kongrede yer aldı.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Kudüs Kongresi adıyla bir ilmî toplantının gerçekleştirilmiş olması, toplantıda sunulan tebliğlerin mevcut bilgi birikimine yaptığı katkı bir yana, bizatihi önemli bir hadisedir. Önemlidir, çünkü bilindiği kadarıyla bu kongre Kudüs'te Osmanlı yönetimine tahsis edilmiş ilk ilmî toplantıdır. Kudüs gibi önemli bir şehirde dört asır gibi uzun bir süre devam etmiş bir yönetimin tarihi, yönetilenler ve yönetenlerin mirasçıları tarafından bu

kadar büyük bir ihmale nasıl maruz kaldığı ayrı bir araştırma konusudur. Ancak öyle görünüyor ki 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek etkili olmaya başlayan Batılı emperyal güçlerin Osmanlı'yı Araplar nezdinde "ötekileştirme" çabalarının etkileri henüz silinmemiştir. Bu çabalar bölgede Osmanlı yönetimini sona erdirmekle kalmamış, sonrasında Türkler ve Araplar arasında uzun süre etkili olacak bir kopuş dönemini de doğurmuştur. Arapların geri kalış nedeni olarak Osmanlı'yı mahkum etmek kolaylığına düşmeleri, Türklerin de Birinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen Şerif Hüseyin İsyanı bahanesiyle Arapların ihaneti söyleminin etkisinde kalmaları aynı coğrafyada din, tarih ve kültür gibi önemli ortak unsurlara sahip olan iki topluluğu ortak meseleleri konusunda biraraya gelmekten uzun süre mahrum bırakmış görünmektedir.

Kudüs özelindeki bu büyük ihmal Türk-Arap ilişkileri genelinde bir nebze giderilmiş gibidir. Kabul etmek gerekir ki günümüz Türk-Arap ilişkilerinin seyri, Arap topraklarında Osmanlı yönetim tarihi çalışmalarını nitelik ve nicelik bakımından hissedilir derecede etkilemektedir. 1970'lerden itibaren Türk-Arap ilişkilerinde görülen kısmî iyileşme akademik çalışmalara da yansımaya başlamış ve bu vadede ilk önemli ilmî toplantı 1979'da Hacettepe Üniversitesi'nin evsahipliğinde "Türk Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte" adıyla Ankara'da gerçekleştirilmiştir.¹ Başlığın bu denli genel oluşu aslında sözkonusu alanda çalışanların sayıca azlığının ve yapılan çalışmaların yetersizliğinin de bir göstergesi sayılabilir. Başlangıçtaki genel ilgi zamanla yapılan çalışmaların sayısının artması ve ilim adamı sayısında görülen kısmî artışın yanı sıra Türkiye ile Arap ülkeleri arasında ilişkilerin de ivme kazanmasıyla daha dar kapsamlı ilmî toplantılara imkân sağlamıştır. Son dört yıl içerisinde Osmanlı yönetiminde Bilad-ı Şam, Mısır, Yemen ve Cezayir başlıklarıyla Şam, Kahire, Sana ve Cezayir'de ayrı ayrı kongre ve konferansların düzenlenmesi bu çerçevede zikre değer önemli gelişmelerdir. Bu kongre ve konferanslarda sunulan tebliğlerin muhtevası dikkate alındığında yapılacak

1 Konferansta sunulan tebliğlerin bir kısmı *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte: I. Uluslararası Konferansı Bildirileri* (Ankara 1979) adıyla yayınlandı. Türk-Arap İlişkileri hakkında yapılan ilmî toplantılar, faaliyetler ve yayınlar konusunda kısa bir değerlendirme için bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Şam'da Tarihi Bir Kongre: Osmanlı Devrinde Bilad-ı Şam, Uluslararası Kongre, 26-30 Eylül 2005", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 13 (Güz 2005), s. 237-243. Bu toplantıda sunulan tebliğler *Bilad al-Sham during the Ottoman Era* (İstanbul 2009) adıyla yayınlandı.

işin hacim olarak çok büyük olduğu ve bu alandaki araştırmacıların daha başlangıç mesabesinde çırpındıkları görülür. Ancak gelinen nokta, alana dikkat çekmek ve yeni araştırmaları teşvik etmek bakımından oldukça önemlidir.

Uluslararası Osmanlı Döneminde Kudüs Kongresi'nin ilmî katkıları hususuna gelince; öncelikle katılımcıların büyük çoğunluğu Türk ve Arap akademisyenlerden oluşan ve sadece Kudüs'ün Osmanlı döneminin ele alındığı bir kongrenin gerçekleştirilmiş olması bir başarıdır ve önemli bir katkıdır. İkinci olarak, kongrede sunulan bazı tebliğlerden açıkça anlaşılmıştır ki Kudüs hakkında bugüne kadar hak ettiği ilgiyi görmeyen Osmanlıca kaynaklar liyaketle kullanılmadan Kudüs'ü ilgilendiren kritik konularda net bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Özellikle 16. yüzyılda Kudüs Osmanlı yönetimine girdiğinde ve sonrasında bölgenin demografik yapısı, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi nüfusu ile ilgili tartışmalı konulara açıklık getirmek anlamında Osmanlı kaynaklarının, özellikle Tahrir ve Tapu-Kadastro defterlerinin, vazgeçilmezliği bir kez daha vurgulanmış oldu. Zikredilen kaynakların ortaya koyduğu çok önemli sonuçların sadece birinden bahsetmek gerekirse, Memlûk dönemi sonu ve Osmanlı dönemi başlarında Kudüs merkezinde Müslümanların oranı %50'nin altında iken 16. yüzyıl sonu itibariyle %80'lere çıktığı, yani şehrin Osmanlı yönetiminde gelişirken aynı zamanda nüfus açısından da Müslümanlaştığı görülmektedir. Bilindiği üzere bölgenin nüfus kayıtlarıyla ilgili tartışmalar, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Filistin'e Yahudi göçü meselesi ve 1920-1948 Britanya Manda Yönetimi döneminde ve sonrasında bölgenin Yahudileştirilmesi çabalarının yoğunluk kazanmasıyla iyice kronikleşmiş ve geriye dönük olarak rakamlarla oynamak sıkça rastlanan bir durum haline gelmiştir. İşte böylesine hassas ve tartışmalı konularda Osmanlı kaynaklarının önemli veriler içerdiği kongrede sunulan tebliğlerle ortaya konmuştur.

Benzer bir durum Kudüs'teki kutsal mekânlar meselesi için de geçerlidir. 1967 Savaşı'ndan sonra İsrail'in Kudüs'ün yasal statüsünü değiştirmeye yönelik çabalarına karşı en etkin hukukî dayanak Milletler Cemiyeti'nin 1922'de "Kudüs'te var olan hakların sürdürülmesi" sorumluluğunu Büyük Britanya'ya vermesi ve burada zikredilen "var olan haklar" terimi ile de Osmanlı döneminde Kudüs'teki kutsal mekânlarla ilgili uygulamaya atf yapılmasıdır. Bir başka ifade ile, bugün Kudüs'ün uluslararası statüsünü netleştirme çabalarında Osmanlı döneminde ve özellikle 1852'de belirlenen statüko önemli bir referans noktası teşkil etmektedir. Kutsal mekânlarla ilgili 1852 Ferma-

nı'nın belirlediği statüko, 1878 Berlin Kongresi 62. maddesi ile teyit edilmiş, Kudüs'ün Osmanlı sonrası yöneticileri olarak Britanya Manda Yönetimi ve İsrail tarafından da korunmuştur.² Kongre'de sunulan kutsal mekânlarla ilgili tebliğ bir kez daha teyit etmiştir ki, bölgenin önemli problemlerine ışık tutmak ve bunların tarihî arka planlarını açıklayabilmek için Osmanlı kaynakları hayati önemi haizdir.

Kongrenin sonunda bir dizi tavsiye kararı da alındı. Bunlar arasında; Kudüs'ün Osmanlı dönemi tarihi araştırmalarına destek olmak amacıyla dokümantasyon çalışmalarının gerçekleştirilmesi, sözkonusu dönem tarihi hakkında yapılacak çalışmaların desteklenmesi ve Osmanlı kaynaklarından daha fazla istifade edilebilmesine katkı sağlanması, Kudüs'te bulunan Müslüman mirasının korunabilmesi için uluslararası kuruluşların bilgilendirilmesi, Kudüs hakkında duyarlılığın geliştirilmesi amacıyla yayın yapılması ve bir Kudüs araştırmaları merkezi kurulması gibi husular yer aldı.

Son olarak, burada kısaca değerlendirilmeye çalışılan Uluslararası Osmanlı Döneminde Kudüs Kongresi'nde Harem-i Şerif'teki mimarî yapıların kronolojik gelişiminden diğer kutsal mekânlarla ilgili problemlere, siyasî tarihten sanat tarihine, eğitim ve kültür tarihinden hukuk tarihine, Osmanlı dönemi vakıflarından Kudüs'te tasavvufî hayata kadar uzanan birçok alanda sunulan tebliğlerin bir an önce neşredilerek geniş okuyucu kitleleriyle buluşması, Osmanlı dönemi Kudüs tarihinin daha iyi anlaşılmasına büyük katkı sağlayacak ve bu önemli tarihî tecrübeye ilgiyi artıracaktır.

² Osmanlı döneminde oluşturulan statüko ile ilgili Britanya Manda Yönetimi ve İsrail'in geliştirdiği tavırlarlar hakkında bkz. Marlen Eordegian, "British and Israel Maintenance of the Status Quo in the Holy Places of Christendom", *International Journal of Middle East Studies*, sy. 35 (2003), s. 307-328.